

Les polítiques agrícoles i de pesca comunes

Jordi Bacaria Colom

PID_00201386

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Fonaments de la PAC i de la intervenció en l'agricultura	9
1.1. Objectius i organització de la política agrícola comuna	9
1.2. Els objectius de la PAC	9
1.3. Les organitzacions comunes de mercats els principis de la PAC	11
1.4. Estructura operativa de la política de sosteniment de preus i mercats	13
1.5. La reforma de la PAC del 1992	14
1.6. La reforma de la PAC del 2003	15
1.7. La PAC en l'horitzó 2020	17
1.8. L'agricultura multifuncional i la política agrària i rural	20
2. L'Europa Blava: la política de pesca comuna	23
2.1. Especificitats del sector pesquer	23
2.2. La política de pesca comuna	24
2.2.1. L'ordenament del mercat	24
2.2.2. La política estructural	25
2.2.3. La política d'accés, conservació i utilització comuna de les reserves de pesca	26
2.2.4. Els acords internacionals de pesca	27
Resum	28
Activitats	29
Exercicis d'autoavaluació	29
Solucionari	30
Bibliografia	31

Introducció

Quan parlem d'Integració Europea és obligat referir-se a la política agrícola comuna (PAC) per la importància que aquesta política ha tingut en el procés d'integració i sobretot pels recursos pressupostaris que utilitza, que actualment representen el 34% del pressupost comunitari, però que en el moment màxim van arribar a representar gairebé el 75%.

El pressupost de la PAC representa el 34% del pressupost de la UE (durant el període 2007-2013), que és menys del 0,5% del PIB de la UE, amb un cost de 55.000 milions de euros l'any que representa un finançament de 2 euros a la setmana per cada ciutadà de la UE.

D'altra banda, l'anàlisi i descripció de la PAC pot arribar a assolir un nivell de complexitat elevada per als no especialistes, atesa la profusió normativa i jurisprudencial, i també per les característiques específiques i tècniques dels productes sotmesos a regulació.

La darrera reforma de l'any 2003 s'està aplicant progressivament. Aquesta reforma va ser motivada per raons internes (financeres i d'excés de producció), externes (les negociacions a l'Organització Mundial de Comerç) i per les perspectives de l'ampliació de la Unió Europea l'any 2004. La PAC actual s'orienta cada vegada més tenint en compte el món rural, i també la consideració de l'agricultura des d'una perspectiva multifuncional, és a dir, l'agricultura com una activitat que ha de contribuir a l'equilibri territorial i al medi ambient, més enllà d'objectius estrictament productius.

L'agricultura en tot cas representa una petita part del PIB de l'economia europea. L'any 2006 representava el 1,2% del Valor Afegit Brut Agrari amb relació al PIB dels 27 països de la UE, i el 5,9% de la població ocupada. En canvi, el que s'anomena el **sistema agroindustrial** representa una part molt important de l'economia. Molts sectors industrials estan vinculats a la cadena agroindustrial com a proveïdors i també com a subministradors, i el químic està entre els més importants (adobs, farmàcia, fitosanitaris), i també el transport, la maquinària, la indústria de transformació, la distribució, l'aigua, els productes energètics, entre altres. D'altra banda, com a consumidors, tots els ciutadans europeus estem afectats per aquesta política. La perspectiva de la PAC que presentem en aquest mòdul és, doncs, la de la intervenció pública a l'agricultura, molt proteccionista, que repercuteix de manera important, directament o indirectament en la resta dels sectors econòmics. És una política que no està relacionada només amb els agricultors. Aquesta política actualment s'estén a àmbits com el transport d'animals, dels aliments transgènics o dels agrocombustibles. Es tracta d'una política que cal conèixer, perquè és necessària per a la gestió de

Orientació de la PAC

La nova orientació de la PAC té en compte l'activitat agrícola des d'una perspectiva multifuncional. És a dir, no solament com a producció d'aliments i matèries primeres ramaderes.

moltes empreses vinculades a les activitats agroindustrials, de la pesca, de la indústria de la transformació, del comerç distribuïdor. I també és necessària per a la gestió de les polítiques mediambiental, forestal, de desenvolupament rural, d'estalvi energètic, comercial, sanitària, de gestió de recursos naturals. Una raó més per a conèixer l'abast de la PAC, és com afecta o distorsiona l'oferta agrària mundial, com afecta les polítiques dels països en desenvolupament que tenen en la producció agrària un dels primers avantatges comparatius.

Per a un seguiment normatiu i estadístic actualitzat d'aquest mòdul és molt útil la web de la Direcció General d'Agricultura de la Comissió Europea.

Vegeu també

http://ec.europa.eu/agriculture/index_es.htm

Objectius

Els objectius d'aquest mòdul són assolir uns coneixements de la PAC que siguin útils en l'àmbit de la gestió d'empreses agroindustrials, del comerç exterior del sector agroalimentari, i també de programes orientats al món rural.

- 1.** Entendre la lògica de la PAC des dels seus inicis fins a la reforma de 2003.
- 2.** Conèixer els aspectes essencials dels mecanismes de la política agrària i la política de pesca comunitàries.
- 3.** Relacionar l'efecte de la PAC sobre la producció agrària a la UE i l'oferta agrària mundial.
- 4.** Distingir la protecció a l'agricultura de la protecció als agricultors.
- 5.** Conèixer la importància del complex agroindustrial.
- 6.** Explicar les posicions de la UE sobre el proteccionisme agrari en les negociacions de l'Organització Mundial de Comerç.
- 7.** Conèixer el disseny de la PAC després del 2013.

1. Fonaments de la PAC i de la intervenció en l'agricultura

1.1. Objectius i organització de la política agrícola comuna

La política agrícola comuna queda clarament establerta en els articles 38-44 del Tractat de Funcionament de la UE (TFUE), que són els que estableixen l'àmbit del mercat comú agrícola, i també la seva organització i el seu objectiu és el funcionament del mercat comú agrari.

Els objectius de la PAC definits en el TFUE, no són en essència diferents dels objectius de les polítiques de sosteniment de l'agricultura en els anys cinquanta i seixanta. Són objectius productivistes propis dels anys d'una Europa dividida, en què la producció d'aliments esdevé un objectiu estratègic.

El racionament? Actualment, en la nostra societat només la gent gran recorda les èpoques de racionament. Hem de tenir en compte que a l'Estat espanyol el racionament alimentari de la postguerra es va mantenir fins al 1952. Al Regne Unit va durar fins al 1954.

Així s'explica, doncs, i especialment després de la fi de la Segona Guerra Mundial, l'èmfasi en la producció, en la productivitat, en l'oferta i en el sosteniment dels agricultors com a base d'aquesta estratègia, es tractava d'allunyar el perill del racionament alimentari propi de les economies de guerra i postguerra.

1.2. Els objectius de la PAC

Els objectius de la PAC són, doncs, explícits d'aquesta estratègia de proveïment alimentari que preocupava l'Europa de la postguerra, mentre que l'objectiu primer d'incrementar la productivitat agrícola també va en la línia de millorar la producció. L'objectiu segon de garantir un nivell de vida equitatiu a la població agrícola també s'explica en el context de l'època i de la necessitat d'autoaprovisionament alimentari, ja que el desenvolupament industrial d'aquells anys hi havia una forta atracció migratòria de la població rural cap a les ciutats industrials a causa de les fortes diferències de renda.

Vegeu també

En els mòduls es fa referència sempre a l'articulat de l'actual versió consolidada del Tractat de Funcionament de la UE (TFUE) o Tractat de Lisboa. Vegeu el mòdul "De les Comunitats Europees a la Unió Europea. Història i funcionament institucional".

Article 39

1. Els objectius de la política agrícola comuna seran els següents:

- a. Incrementar la productivitat agrícola, fomentant el progrés tècnic, assegurant el desenvolupament racional de la producció agrícola i també la utilització òptima dels factors de producció, en particular, de la mà d'obra;
- b. Garantir així un nivell de vida equitatiu a la població agrícola, especialment, mitjançant l'augment de la renda individual dels que treballen a l'agricultura;
- c. Estabilitzar els mercats;
- d. Garantir la seguretat dels aprovisionaments;
- e. Assegurar al consumidor subministraments a preus raonables.

(Versió consolidada del tractat Constitutiu de la Comunitat Europea).

Actualment, vistes les transformacions que s'han donat a l'agricultura comunitària i en els mercats mundials, no es pot dir que l'objectiu de l'autosuficiència alimentària sigui l'objectiu de la PAC. En canvi, amb la presa de consciència dels ciutadans europeus sobre problemes, com l'equilibri territorial, la preservació del medi rural, la qualitat mediambiental i la qualitat dels aliments i les garanties sanitàries, emergeixen amb força els nous objectius de la PAC.

Així, les successives reformes dels Tractats, han introduït a la PAC objectius nous que tenen el seu origen en altres polítiques, com són l'objectiu de la cohesió econòmica i social, la protecció del medi ambient, de la defensa de la salut pública i la protecció dels consumidors que formen part de les polítiques comunes i que, per tant, formen part i s'integren en el disseny de la PAC.

L'article 38 del Tractat és el que estableix l'àmbit del mercat comú agrícola que comprendrà l'agricultura i el comerç de productes agrícoles, entenent per productes agrícoles els productes de la terra, la ramaderia i la pesca, i també els productes de primera transformació directament relacionats amb aquells. En tot cas, però, els productes als quals s'aplica la normativa dels articles 38 a 44 són els que figuren en l'Annex I del TFUE.

Productes als quals es fa referència en l'Annex I del Tractat

En el Tractat, es fa referència als productes en termes de la nomenclatura de Brussel·les; aquí es presenten de manera simplificada i són els següents: animals vius, carns, peix, llet, productes lactis, ous, mel, despulles d'animals, plantes vives, flors, llegums, tubercles, fruites, cafè, te, espècies, cereals, farines, gluten, midons, fècules, inulina, oleaginoses, llavors, plantes industrials, farratges, palla, pectina, greixos animals, estearina solar, oleostearina, oleomargarina no emulsionada, greixos i olis de peix i mamífers marins, olis animals, olis vegetals, margarines, preparats de carns i peix, sucre de remolatxa i de canya, xarops i melasses, cacau, preparats de llegums i hortalisses, most i vins de raïm, sidra i begudes fermentades, alcohol etílic obtingut amb productes que figuren en l'annex I, vinagre, tabac, suro, lli, cànem.

La llarga llista de productes comprèn la producció agrícola comunitària, i, per tant, que ha de ser objecte de protecció interna (sosteniment o preus de garantia) o externa (en frontera) de manera diferent segons els productes. Pro-

tecció que, d'altra banda, afecta plenament els productes transformats i el comerç exterior, i, en conseqüència, les estratègies comercials o de localització productiva de les empreses.

Els mecanismes de protecció de l'agricultura i la seva articulació normativa també generen una organització burocràtica complexa tant de la Comissió Europea com dels estats membres. Amb més de 4.000 actes normatius establerts en l'àmbit de la PAC i publicats en el *Diari Oficial de la Unió Europea*, que equivalen a un 80% del dret derivat comunitari.

Lògicament, aquesta complexitat normativa i reguladora, també dóna lloc a una trama d'interessos i organitzacions de defensa d'aquests interessos. El grup d'interès dels agricultors és el COPA, el Comitè de les Organitzacions Professionals Agràries de la UE.

El frau a l'agricultura

Només cal llegir els informes del Tribunal de Comptes Europeu, del Parlament Europeu, de l'Oficina Europea de Lluita contra el Fraud (OLAF) i l'anterior Unitat de Coordinació de la Lluita contra el Fraud (UCLAF), per a veure l'abast del frau a l'agricultura. Un sumari dels casos de frau a l'agricultura, tret dels informes de la Comissió Europea, en són un exemple: l'alcohol, l'oli d'oliva (ajuda al consum, exportació i barreges), la mantega, la carn bovina britànica, el blat dur, les exportacions fictícies de vi, els nous "cavallets" d'exportacions i importacions de carn a Bulgària substituïdes per productes no comestibles, les exportacions fictícies de sucre, les importacions irregulars de plàtans.

A vegades, aquesta complexitat dóna lloc al frau, que cerca beneficis il·legals en les ajudes a la producció i al comerç agroalimentari regulat. Molts casos de frau apareixen en les regulacions d'importació i exportació, i això afecta també els productes industrials o transformats de l'agricultura.

1.3. Les organitzacions comunes de mercats els principis de la PAC

Pel tal d'assolir els objectius establerts en l'article 39 del TCE, per l'article 40 es crea l'instrument bàsic d'intervenció de la PAC: l'Organització Comuna dels Mercats Agrícoles.

Article 40

1. Per a assolir els objectius previstos en l'article 39, es crea una organització comuna dels mercats agraris.

Segons els productes, aquesta organització adoptarà una de les formes següents:

- a) normes comunes sobre la competència;
- b) una coordinació obligatòria de les diverses organitzacions nacionals de mercat;
- c) una organització europea del mercat.

2. L'organització comuna establerta sota una de les formes indicades en l'apartat 1 podrà comprendre totes les mesures necessàries per a assolir els objectius definits en l'article 39, particularment, la regulació de preus, subvencions a la producció i a la comercialització dels diversos productes, sistemes d'emmagatzematge i de compensació de romanents, mecanismes comuns d'estabilització de les importacions o exportacions.

L'organització comuna s'haurà de limitar a aconseguir els objectius enunciats en l'article 39 i haurà d'excloure qualsevol discriminació entre productors o consumidors de la Comunitat.

Qualsevol política comuna de preus s'haurà de basar en criteris comuns i en mètodes uniformes de càlcul.

3. Per a permetre que l'organització comuna a la qual fa referència l'apartat 1 assoleixi els seus objectius, es podrà crear un o més fons d'orientació i de garantia agrícoles.

De fet, la Conferència de Stressa (Itàlia) el juliol de 1958 va determinar les línies directrius de la PAC. D'una banda, en les propostes del conegut com a Pla Mansholt per a substituir les organitzacions nacionals de mercat. D'una altra, en els coneguts com a principis de la PAC, i també en la voluntat de concentrar el objectius de protecció en l'explotació familiar agrària.

Les primeres propostes de reglaments de les organitzacions comunes de mercat (OCM) que van substituir les organitzacions que hi havia en els estats membres, les va adoptar el Consell el juny de 1962. Aquest mateix any els ministres d'Agricultura van aprovar les primeres mesures de coordinació de les polítiques agroestructurals estatals. És a partir d'aquest moment que es desenvolupen les accions sectorials (polítiques de preus i mercats) i estructurals de la PAC, a les quals més endavant es van afegir l'harmonització de les legislacions agràries (veterinàries i fitosanitàries) i les mesures de desenvolupament rural.

Així mateix, cal tenir en compte que amb la darrera reforma de la PAC, i tractant de simplificar el sistema, les 21 OCM existents se substitueixen per una sola.

Els principis de la PAC han estat esgrimits en moltes ocasions com a principis irrenunciabls, sobretot pel que signifiquen en el finançament comunitari de la política agrària comuna.

Sicco Mansholt

Va ser el comissari d'agricultura de l'època. Les seves propostes són conegudes en el seu honor com a Pla Mansholt. Al Pla Mansholt també se li atribueix el canvi radical en la millora de la productivitat de l'agricultura europea.

Vegeu també

Consulteu l'apartat sobre els principis de la PAC en els continguts complementaris.

1.4. Estructura operativa de la política de sosteniment de preus i mercats

La PAC ha tingut des del seu inici una estructura operativa basada en dues grans línies d'acció: la política de preus i mercats i la política estructural. La política de preus i mercats era finançada pel FEOGA-Garantia, mentre que la política estructural tenia el seu finançament en el FEOGA-Orientació.

Posteriorment, el 2005, el sistema financer de la PAC va canviar. Des d'aquell any, la despesa agrària es finança a càrrec de dos fons: d'una banda, el Fons Europeu Agrícola de Garantia (FEAGA) finança els pagaments directes als agricultors i les mesures de regulació dels mercats agraris, com ara la intervenció i les restitucions per exportació; de l'altra, el Fons Europeu Agrícola de Desenvolupament Rural (FEADER) finança els programes de desenvolupament rural dels estats membres.

L'operativa de la política de preus i mercats s'ha concentrat en la gestió mitjançant:

- Intervenció via preus.
- Ajuts directes als agricultors (que varien força en funció del sector)
- Exaccions i protecció duanera (per exemple, quotes d'importació) per evitar distorsions provocades per les importacions i complementat en alguns productes amb mesures de control de l'oferta en la qual s'apliquen quotes sobre la superfície o producció.

En resum, la política de preus i mercats es pot resumir a grans trets en els punts que esmentem a continuació:

- La consolidació de les ajudes directes als productors com el mecanisme principal de la PAC, fins al punt que és una política de rendes.
- El condicionament generalitzat del suport als rígids mecanismes quantitius del control de l'oferta coneguts com a quotes. Quotes de producció que limiten directament l'oferta, amb quantitats màximes garantides (QMG) o superfícies màximes garantides (SMG). Quotes d'excedents sota la forma de diversos límits, entre aquests, límits a les retirades. S'incorpora el criteri de modulació, tant en les ajudes com en les restriccions productives, d'acord amb criteris socioeconòmics (dimensió de les explotacions), territorials (zones de muntanya i desfavorides) o mediambientals.

1.5. La reforma de la PAC del 1992

El 1992 es va iniciar la primera reforma important de la PAC molt concentrada en els sectors més intervinguts dels cereals, la llet i la carn. La reforma dels sectors de fruites i hortalisses es va iniciar el 1996 amb la reforma de l'OCM, que establia el cofinançament de les intervencions entre la Comunitat i els estats membres.

La reforma de la PAC de 1992 tenia com a característica principal la substitució del finançament dels agricultors per mitjà dels preus pagats pels consumidors pel sistema d'ajudes directes als agricultors per al sosteniment de la renda. Aquestes ajudes podien ser transitòries i tenien un caràcter de compensació per la disminució de les rendes esperades. A partir d'aquesta reforma el finançament de la PAC recau cada cop més en el pressupost de la Unió Europea i en els pressupostos dels estats membres per mitjà del cofinançament, i en menys mesura en els consumidors, els quals pagaran els productes agrícoles a preus de mercat mundial.

L'objectiu bàsic i fonamental de la reforma era substituir gradualment el sistema de protecció basat en preus de garantia, que comprometia l'administració en l'adquisició de la producció, en un sistema d'ajuts directes als agricultors, i evitar els augments de producció.

Els objectius complementaris de la reforma eren reorientar la producció agrària cap a mètodes més extensius ("extensificació"), que perjudiquessin menys el medi ambient, milloressin la competitivitat de la producció de carn mitjançant la reducció dels preus dels cereals i farratges.

La reforma de la PAC també va incloure un conjunt de mesures d'acompanyament: a) ajudes per a la protecció del medi ambient; b) ajudes per a la reforestació de terres agrícoles, i c) mesures per a la jubilació anticipada dels agricultors. Aquestes mesures tracten de compensar els efectes generals per la disminució de preus i rendes en els agricultors.

La PAC s'hagué d'enfrontar a crítiques molt fortes a causa, fonamentalment, dels aspectes següents:

- El pes financer elevat que tenien en el pressupost comunitari.
- Els problemes amb el GATT i ara amb l'OCM per als subsidis a l'exportació i el proteccionisme.
- L'ampliació de la comunitat i els costos que s'hi associen.

Les reformes de 1992 es dirigien a resoldre parcialment aquests problemes i a promoure formes de producció més adequades ambientalment. L'objectiu de la integració de la protecció ambiental dins la PAC respon al que estava previst en l'article 130 R del Tractat de la Unió Europea, que estipula que la protecció ambiental havia d'estar integrada en la definició i implementació d'altres polítiques comunitàries. El nou article 174 del Tractat d'Amsterdam modifica aquest aspecte, encara que el Tractat d'Amsterdam reforça les possibilitats de protecció mediambientals en l'agricultura.

A partir de la Reforma de la PAC de 1992, i el procés de revisió de les polítiques de suport a l'agricultura iniciades en la Ronda Uruguai, van canviar sensiblement les perspectives de la PAC. Cada cop s'ha posat més l'èmfasi en la política agrícola i rural comuna europea, fet que comporta concentrar la protecció en els aspectes territorials i de desenvolupament del món rural, en comptes de la protecció genèrica de l'agricultura, concentrar-se en el pagament per la producció de determinats béns públics entre els quals hi ha els mediambientals, en comptes dels pagaments associats a la producció.

1.6. La reforma de la PAC del 2003

La reforma de la PAC del juny del 2003 ha canviat sensiblement l'enfocament del sistema de subvencions existent fins aquell moment. L'Agenda 2000 ja havia previst una revisió de la PAC per adaptar les mesures vigents a l'evolució dels mercats. Però la reforma de la PAC de 2003 va ser de molt més abast. Així, els pagaments directes vinculats a la producció i aquells establerts en les diferents OMC van ser substituïts per un règim de pagament únic per a explotació, de manera que es trencava el vincle anterior entre ajut i volum de producció.

La idea subjacent al règim d'ajuts únics per a explotació és facilitar que les decisions de l'agricultor sobre què produeix i en quin volum estiguin orientades per la demanda del mercat i no pas com a fruit d'un mecanisme administratiu. La reducció de l'intervencionisme ha de permetre una major llibertat del productor que, al seu torn, ha de revertir en major eficiència i en un augment del benestar del consumidor. Així mateix, el sistema permet afavorir la inclusió de criteris com ara el respecte al medi ambient, la salut alimentària o el benestar animal, que es consideren rellevants en una PAC moderna.

En resum la reforma de 2003 ha comportat un canvi radical en el model de suport a les explotacions i està basada en tres nous instruments i dos nous principis (Reglament (CE) 1782/2003).

Els instruments són el següents:

- 1) Desconnexió dels ajuts de la producció. Els ajuts són un pagament únic a l'explotació. Això vol dir sense distorsions directes a la producció o el comerç, i per tant compatibles amb les normes de la OMC.
- 2) Condicionalitat dels ajuts. Essencialment vinculats al compliment de requisits mediambientals, sanitat i benestar animal, i objectius conservacionistes.
- 3) Modulació o disminució dels imports de les ajudes que reben les explotacions a partir del llindar de 5.000 euros, per tal de reforçar el pressupost de desenvolupament rural.

Els nous principis són:

- 1) Disciplina financera, per garantir el marc anual pressupostari que està fixat per les Perspectives Financeres.
- 2) Flexibilitat en la política de mercats que permet a les autoritats dels Estats membres la facultat de decidir alguns temes, com la entrada en vigor del nou règim de suport, els nivells de desconnexió parcial, els percentatges de les ajudes que corresponen a la reserva nacional de drets i la regionalització del nou règim d'ajuts.

Amb el nou sistema de drets de pagaments desconectats hi ha tres models d'aplicació de la PAC.

- a) el model bàsic de Pagament Únic a l'Explotació (*Single Payment Scheme*), aplicable a Àustria, Bèlgica, Espanya, França, Grècia, Irlanda, Itàlia, Països Baixos i Portugal, a més de les regions de Gal·les i Escòcia.
- b) El model regionalitzat, que es basa en un ajut bàsic únic per zones. Ha estat adoptat per Alemanya, Dinamarca, Finlàndia, Luxemburg, Suècia, en el Regne Unit a Anglaterra i Irlanda del Nord.
- c) El pagament únic per hectàrea (*Single Area Payment Scheme*), que s'aplica als nous Estats membres.

En la nova PAC s'aplica el sistema de "revisió mèdica" de la PAC, per tal de tenir un mecanisme de revisió periòdic que permeti la seva modernització, simplificació i racionalització. El maig de 2008 la Comissió Europea va presentar la seva proposta legislativa de "revisió mèdica" de la PAC amb mesures com

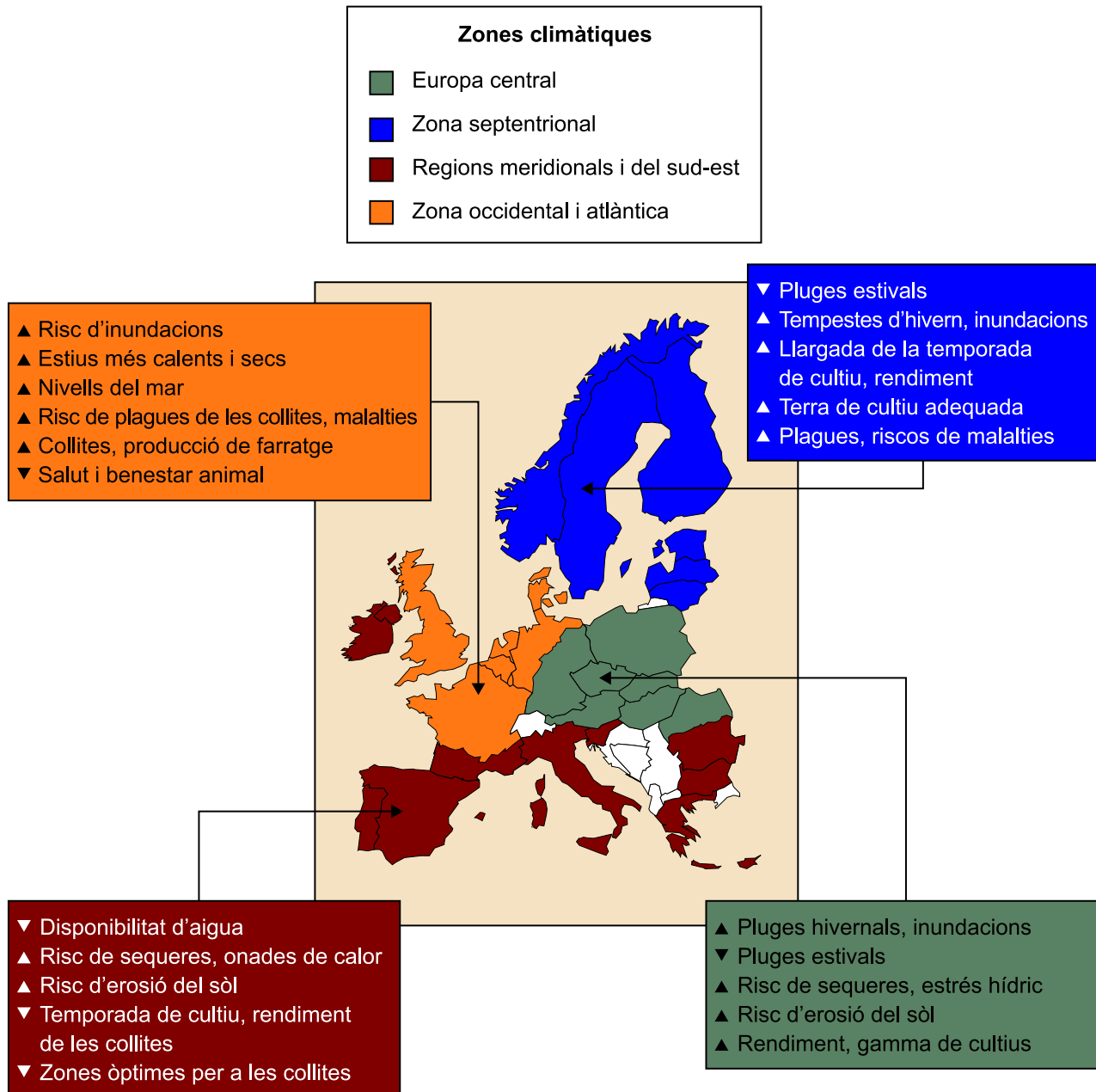
la supressió de l'instrument de retirada de terres del 10% del guaret obligatori pels cultius herbacis, per tal de fer front a l'augment mundial dels preus dels productes alimentaris.

1.7. La PAC en l'horitzó 2020

Amb el 2013 –últim any del marc financer plurianual actual– acostant-se, s'està començant a plantejar una nova reforma de la PAC. Aquesta proposta tracta de respondre a una sèrie de reptes que la PAC ha afrontat durant la darrera dècada:

1) Fer front a una sèrie de canvis globals, principalment més exigències en matèria de seguretat alimentària, el canvi climàtic i la cerca de la sostenibilitat i el manteniment de l'economia rural (i la forma de vida rural, en general).

Canvi climàtic - Impactes possibles sobre l'agricultura de la UE

Font: DG d'Agricultura i Desenvolupament Rural, basat en informes de l'AEMA, estudis acadèmics JRC i MS.

2) Millorar la competitivitat, responent al repte de fer front a la crisi econòmica general i tractant d'apaivagar les excessives oscil·lacions dels preus agrícoles.

3) Millorar la PAC en termes d'intel·ligibilitat, sostenibilitat, eficiència i justícia.

Per fer front a aquestes exigències, la Comissió Europea ha anunciat una primera proposta que s'organitza entorn de tres objectius principals: millora de la competitivitat, increment de la sostenibilitat i més efectivitat (de la PAC). Més específicament, els deu aspectes fonamentals de la reforma es refereixen al següent:

- 1) Millorar el sistema de suport a les rendes.
- 2) Desenvolupar eines que facilitin la gestió de crisis.
- 3) Crear un “pagament verd” que contribueixi a preservar la productivitat a llarg termini del sector.
- 4) Fer una inversió addicional en recerca, innovació i transferència tecnològica.
- 5) Assolir una cadena alimentària més competitiva i equilibrada.
- 6) Incentivar els projectes agroambientals.
- 7) Ajudar a la posada en marxa de nous negocis gestionats per joves agricultors.
- 8) Estimular l’ocupació i l’emprenedoria rurals.
- 9) Millorar el tractament d’aspectes considerats “sensibles” al sector.
- 10) Una PAC més simple i eficient.

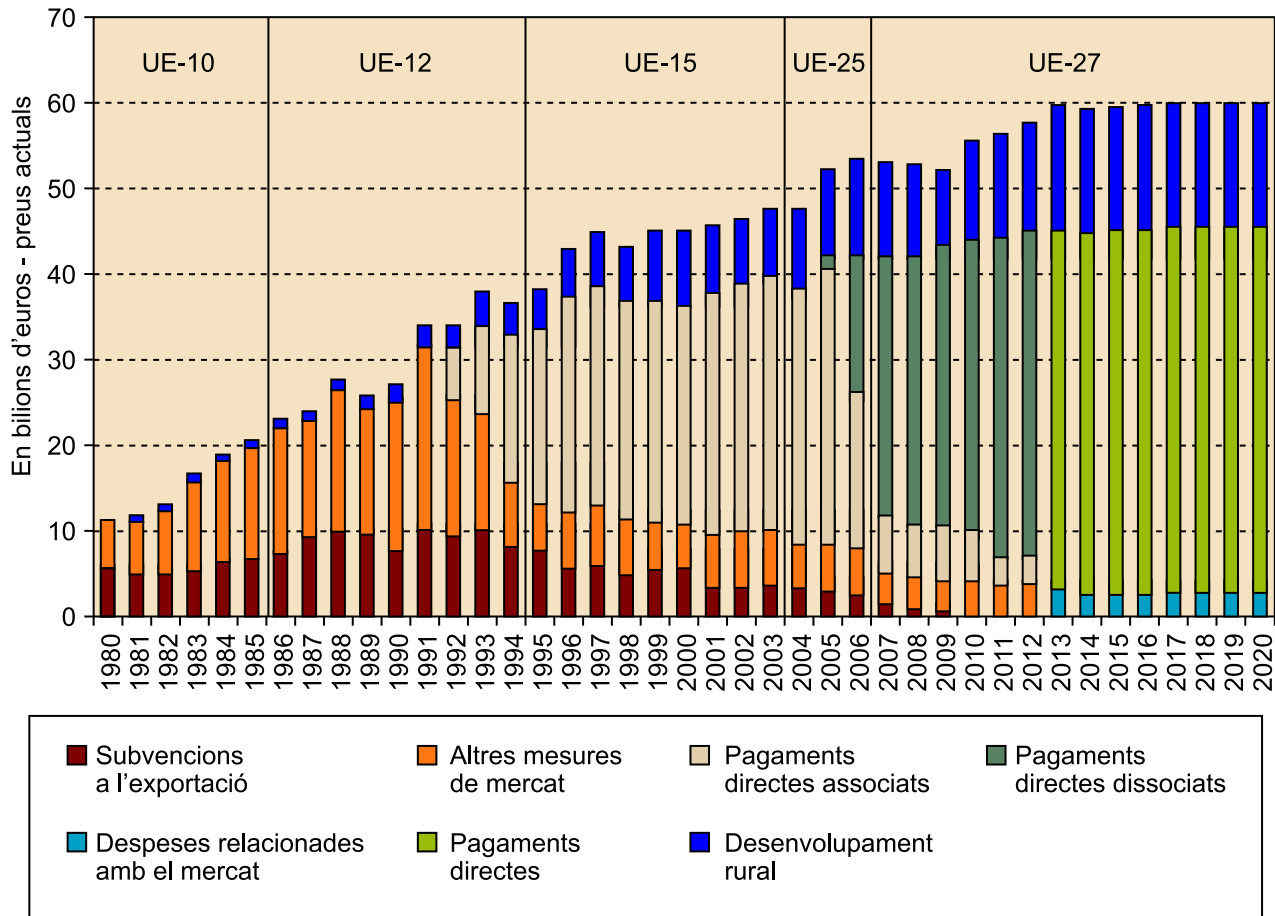
Tot i que aquests deu eixos d’actuació es concreten en diferents instruments i mesures, per la importància que tenen aprofundirem en el nou mecanisme de pagaments directes. D’acord amb la proposta, una part de l’esquema de pagament serà obligatori i comú per a tots els estats membres. Aquesta part obligatòria es compondrà de tres vies d’ingrés diferents: un pagament bàsic, un pagament “verd” (vinculat al fet que es duguin a terme pràctiques agrícoles considerades beneficioses per al medi ambient i el canvi climàtic) i un pagament per a joves agricultors. Un segon esquema de pagament serà complementari i cadascun dels estats membres decidirà si l’aplica o no. El compondrà, entre altres conceptes, un ingrés per a agricultura en àrees naturals protegides. A banda d’aquest sistema doble (obligatori més voluntari), els petits agricultors podran, voluntàriament, acollir-se a un esquema de pagaments simplificats.

Finalment, cal mencionar que tota la reforma es fa sota un criteri general de forta contenció de la despesa agrícola. Concretament, i en el marc de les propostes del Marc Financer Plurianual 2014-2020, es proposa mantenir la despesa de la PAC, en termes nominals, en els nivells assolits el 2013 (vegeu la gràfica adjunta).

Web recomanada

Per a seguir el desenvolupament del procés de reforma és recomanable consultar la web http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/index_en.htm

La trajectòria de les despeses de la PAC 1980-2020

Notes:

2011 = pressupost; 2012 = projecte de pressupost

2013 = partida FEAGA per a pagaments directes i despeses relacionades amb el mercat + pilar 2 en compromisos

El desenvolupament rural per a l'any 2013 inclou la modulació facultativa del Regne Unit i l'article 136 ("Sumes no utilitzades"). Com que deixaran d'existir al final de l'any 2013, els imports corresponents es tornen a incorporar a les ajudes directes a partir de l'any 2014.

Font: DG d'Agricultura i Desenvolupament Rural.

1.8. L'agricultura multifuncional i la política agrària i rural

Les funcions socials originàries de l'agricultura no han desaparegut, però s'han vist radicalment alterades pels canvis en les últimes dècades. Els canvis que han tingut lloc en l'organització i tecnologia de la producció agrícola han socavat la relació aparentment complementària que l'agricultura ha tingut amb el medi rural. Els grans augments de productivitat i intercanvis comercials han relativitzat el problema de l'autosuficiència alimentària (malgrat hagi tornat a resorgir amb l'augment i volatilitat dels preus dels aliments durant 2007 i 2008); a més, l'èxode en massa de les zones agrícoles a les ciutats ha reduït la població agrícola i el seu paper d'estabilitzador social. Els problemes mediamientals generats per les noves tècniques de producció i l'auge de les subvencions juntament amb un cert comportament corporativista han contribuït a canviar en certa manera la imatge de l'home del camp i de la seva activitat.

La disminució de la població activa agrària i l'orientació de la població rural cap a altres activitats són també factors que ens porten a preguntar-nos fins a quin punt la imatge social de l'agricultor ha canviat.

L'agricultura és multifuncional perquè no està limitada a una única funció de producció d'aliments i matèries primeres, sinó que també té altres funcions. És el sector vist en el seu conjunt allò que és multifuncional. La Comissió té en compte el caràcter de bé públic dels serveis generats per les activitats agrícoles per la seva vinculació a la terra i en la preservació del paisatge que és pròpiament un bé públic, la preservació mediambiental i, fins i tot, dels fenòmens naturals, la contribució a la viabilitat de les àrees rurals. L'agricultura també ha de respondre a les preocupacions dels consumidors relatives a la qualitat i seguretat en els aliments. Totes aquestes funcions, com es veurà, són centrals en la determinació de la demanda social en l'estudi realitzat. La Comissió aclareix, no obstant això, que aquestes funcions de l'agricultura no són simples externalitats de la funció de producció agrícola, alienes al mateix context polític i institucional. És un fet reconegut que la societat europea valora aquesta multifuncionalitat de l'agricultura i per aquesta raó s'han desenvolupat polítiques per tal d'assegurar-ne l'existència.

La Comissió va presentar l'argument de multifuncionalitat i sostenibilitat a l'OMC. El nou model de l'agricultura europea derivat del desenvolupament de l'Agenda 2000 i compatible amb les negociacions per a la liberalització del comerç agrícola, té com a objectiu el desenvolupament del mercat interior europeu, el manteniment de les rendes agràries, la protecció mediambiental i el desenvolupament rural, i també fer front als reptes de l'Europa ampliada.

Exemple

Agriculture: Process of Analysis and Information Exchange of the WTO, 1999.

Aquesta contribució de la Comunitat Europea al caràcter multifuncional de l'agricultura (Comissió Europea, DG VI, octubre 1998), té com a objectiu establir els conceptes bàsics subjacents en el caràcter multifuncional de l'agricultura. És el document de base de les Comunitats Europees en el procés d'anàlisi i d'intercanvi d'informació del Comitè d'Agricultura de l'OMC, al setembre de 1998.

En aquest sentit, la Direcció General d'Agricultura de la Comissió Europea, insisteix en l'argument de la multifuncionalitat com a base de les negociacions amb l'OMC, concepte que d'altra banda ha estat reconegut per l'OCDE (Comunicat de la Reunió Ministerial de l'OCDE al març de 1998). Per la Comissió Europea, doncs, aquests aspectes de l'agricultura que no es limiten a la producció d'aliments al més baix cost, sinó que tenen a veure amb la preservació del paisatge, la producció d'aliments de qualitat, la preservació dels recursos exhauribles, la contribució al desenvolupament rural i a la creació d'oportunitats de treball, il·lustren el caràcter multifuncional de l'agricultura, que alhora és la clau per a dirigir-se en el context de l'OMC.

Multifuncionalitat

El concepte de multifuncionalitat en l'agricultura és un dels punts clau de la UE en les negociacions amb l'OMC per a avançar en la liberalització del comerç agrícola.

Vegeu també

El desembre de 1997, el Consell de Ministres d'Agricultura i el Consell Europeu a Luxemburg es van pronunciar a favor "d'una agricultura europea multifuncional i que cobreixi el conjunt de territori de la Unió". L'Agenda 2000 també introdueix el concepte de multifuncionalitat agrària, al voltant del qual ha de girar la negociació agrària comunitària en la Ronda del Mil·lenni de l'OMC.

Si bé el concepte de multifuncionalitat queda clar en el model d'agricultura tradicional europea, a més del repte que sigui acceptable com a objecte de protecció en el marc de l'OMC, queda pendent la seva "acceptabilitat" pels ciutadans contribuents de la Unió Europea, i particularment, dels estats de la UE, en la mesura que el pes de la contribució financera recaurà sobre els pressupostos estatals per la via del cofinançament.

2. L'Europa Blava: la política de pesca comuna

2.1. Especificitats del sector pesquer

Les activitats agràries i de pesca tenen en comú la seva adscripció a l'anomenat sector primari, però, en canvi, la diferència més important rau en el grau d'explotació dels recursos naturals. L'activitat de la pesca es fonamenta en la seva capacitat extractiva, que pot seguir més o menys criteris de sostenibilitat si respecta la dinàmica reproductiva que determinen les lleis de la biologia, ja que la pesca consisteix en la captura de poblacions de peix que es mouen lliurement en l'espai marítim, i que és un recurs natural, biològic i renovable.

Drets de propietat en la pesca

Excepte en el cas de l'aqüicultura, els drets de propietat en la pesca tenen una extensió marítima de la base territorial dels estats i són relativament recents. No va ser fins al 1982, que l'Assemblea General de les Nacions Unides va adoptar la convenció dels drets del mar, que establia que els països costers podien establir una zona econòmica exclusiva de 200 milles marines. Aquesta disposició, ha afectat les tradicionals àrees de pesca, per exemple de l'Estat espanyol a Irlanda, Noruega, el Canadà i el Marroc.

Excepte en el cas de l'aqüicultura, la pesca es diferencia de l'agricultura en el fet que aquesta, com el seu nom indica, és una activitat que, basada en un sistema ben definit de drets de propietat sobre els factors productius i els recursos naturals, es desenvolupa des de fa mil·lennis (excepte en algunes àrees del món que encara tenen sistemes d'agricultura primitiva i també en alguns llocs en el sector forestal més semblant a les activitats extractives) com una activitat autosostenible, que té en compte les lleis de la biologia i les utilitza al seu favor. Malgrat aquestes diferències, les dues activitats tenen com a finalitat l'alimentació i el consum humà, directe o indirecte, i per això són importants en la producció d'entrades (*inputs*) per al sector transformador agroindustrial. Malgrat que a vegades es considera que l'activitat de la pesca ocupa pocs treballadors, s'ha de tenir en compte que en el sector de la pesca, cada lloc de treball en el mar, representa uns quatre llocs de treball a terra.

Les polítiques de pesca estan determinades per les condicions de producció del sector i intenten evitar que l'activitat extractiva es converteixi en depredadora, per la simple lògica del màxim benefici a curt termini. Per a garantir la continuïtat de l'activitat, cal que la taxa de reproducció de les espècies sigui superior o igual a la taxa d'explotació. Per això, la pressió de la pesca o les captures, determinada per la demanda de consum, s'ha de mantenir en un nivell (definit per l'esforç pesquer) en què no es posi en perill la supervivència de les espècies explotades.

L'esforç pesquer

L'esforç pesquer és la capacitat en tones i potència del motor, multiplicada per l'activitat expressada en dies o hores de presència en el mar pescant. El canvi tecnològic en el sector ha fet augmentar molt la productivitat dels dies de pesca, especialment, en la capacitat d'arrossegament i de càrrega i en la detecció de bancs de pesca.

2.2. La política de pesca comuna

La política de pesca comuna, té el seu origen al 1970 amb dos reglaments que van regular: 1) l'accés lliure i igualitari als caladors de la Comunitat per a tots els pescadors comunitaris; 2) ajudes comunitàries per a reestructurar les flotes; 3) l'Organització Comuna de Mercat per als productes de la pesca; i 4) la política comercial comuna amb països tercers.

Arran de la primera ampliació cap al nord, el Regne Unit, Irlanda i Dinamarca van obtenir concessions a favor dels seus pescadors litorals. Amb el repartiment de drets de pesca a escala internacional per part de la tercera conferència sobre dret marítim de les Nacions Unides, alguns estats van ampliar les zones econòmiques exclusives (ZEE) fins a les 200 milles i la CE va adoptar aquesta mesura. En aquest context es va elaborar el segon bloc de mesures de l'Europa Blava, el 1983.

Com a resultat de l'ampliació dels drets de pesca dels estats cap a les 200 milles marines i dels acords entre aquests, de l'aplicació de la política d'ordenament dels mercats del Tractat a la pesca, i de les successives ampliacions cap al nord i cap al sud (Estat espanyol) d'estats amb interessos forts en el sector de la pesca, s'ha configurat la política de pesca comuna, que avui té una especificitat i que consta dels elements següents:

- Ordenament del mercat.
- Política estructural.
- Política d'accés i conservació dels recursos.>
- Acords internacionals de pesca.

2.2.1. L'ordenament del mercat

Originalment, segons l'article 38 del TFUE, els reglaments per a l'agricultura i el comerç de productes agraris, també s'estenen per analogia amb els productes de la pesca. En el context del desenvolupament de l'ordenament del mercat agrari, el 1970 es va promulgar el Reglament (modificat el 1976 i el 1981) sobre l'organització del mercat de productes de pesca, que al llarg del temps ha adquirit una especificitat en el sector de la pesca.

Finalment, la normativa bàsica és el Reglament de 1992 (CE 3759/1992) que estableix l'Organització Comuna de Mercat en productes pesquers i aqüicultura i les mesures per a la seva comercialització, que afecten els productes frescos i determinats productes transformats.

La política de mercats de la pesca comprèn tres tipus de mesures: 1) les dirigides a garantir les condicions sanitàries dels aliments; 2) les normes de qualitat, i 3) les que van dirigides a assegurar les condicions de mercat (competència, lluita contra el frau, protecció dels consumidors).

La comercialització és responsabilitat de les organitzacions de productors i les normes de comercialització es refereixen a la qualitat, dimensió, pes, empaquetatge i etiquetatge dels productes. La Comunitat també ha establert un conjunt de mesures d'intervenció per tal de protegir els productors de la importació de productes.

En resum, els elements centrals de l'OCM de la pesca són els següents: 1) els estàndards de qualitat; 2) un sistema de preus de retirada; 3) les organitzacions de productors encarregades de la gestió de les quotes de captura autoritzades, i 4) les importacions dels països tercers, tenint en compte que en la UE les importacions representen el 50% de les seves captures, amb una asimetria entre països exportadors (Dinamarca, Irlanda, el Regne Unit i Suècia) dels països deficitaris i, per tant, importadors (Alemanya, Bèlgica, l'Estat espanyol, França, Itàlia, els Països Baixos i Portugal).

2.2.2. La política estructural

Amb la creació de l'OCM del sector de la pesca el 1970, es va promulgar el Reglament per a la política estructural de la política pesquera comuna. El seu objectiu és el foment d'un desenvolupament equilibrat i harmònic de la pesca i el foment d'una utilització racional dels recursos biològics del mar i de les aigües continentals. Originalment, les mesures estructurals estaven parcialment finançades pel FEOGA.

L'any 1983, amb les mesures que permeten d'assolir l'Europa Blava, les mesures estructurals es concentren en les ajudes per a la renovació de la flota pesquera. En la Cimera d'Edimburg de 1993 es consolida la política estructural pesquera amb la reforma dels fons estructurals.

Des del gener de 2003 hi ha una nova Política Comuna de Pesca (PCP). Ha estat important en aquesta reforma la introducció d'una perspectiva de llarg termini en lloc de les mesures preses anualment que dificultaven la conservació de les poblacions de peixos. La nova política de flotes comporta la supressió progressiva de les ajudes públiques a inversors privats per renovar els vaixells.

Els instruments principals de les mesures estructurals són els següents:

- a) El Fons Europeu de la Pesca 2007-2013 és el nou sistema de finançament de les reformes estructurals del sector.
- b) Amb les mesures socioeconòmiques per a les àrees dependents de la pesca es poden beneficiar dels fons FEDER i FSE, beneficiaris al seu torn dels fons estructurals.

2.2.3. La política d'accés, conservació i utilització comuna de les reserves de pesca

L'existència d'un espai econòmic comú, implica que les aigües pesqueres que pertanyen a aquest espai, es puguin utilitzar sense discriminacions nacionals. Després de l'ampliació efectiva des de l'1 de gener de 1970 de les zones econòmiques exclusives (ZEE) de 12 a 200 milles marines, la Comunitat va haver de buscar una solució per a la utilització ordenada i la conservació de les reserves de pesca.

L'establiment del total autoritzat de captures (TAC), la seva distribució entre estats membres i la regulació a l'accés a les aigües costaneres es va resoldre el 1983 amb un acord que permetia l'establiment de zones nacionals de reserva de pesca de fins a 12 milles marines amb la condició que els altres estats membres poguessin desenvolupar al màxim les formes de pesca tradicionals.

Els estats membres són responsables dels controls. La Comissió controla la seva efectivitat, mitjançant inspeccions no anunciades. Tots els vaixells de pesca han de dur un quadern de bitàcola, amb l'ajut del qual es pot controlar si les captures que es transporten a bord van d'acord amb els reglaments de la Comunitat sobre la composició de les espècies corresponents a les xarxes que utilitzen.

Els controls poden presentar dificultats. En el mes de setembre de 2007, la Comissió Europea va decidir anticipar el tancament de la temporada de pesca de tonyina roja a l'Atlàntic i Mediterrània, ja que la quota de captures assignada a la flota comunitària s'havia superat. El càlcul de captures es fa a partir de les xifres notificades i dels nivells de pesca real estimats per les inspeccions i projeccions.

Les xifres notificades de captures són inferiors a les quotes límits. Espanya té una quota de 5.568 tones de les 16.779 de la UE. El problema és que una part de la pesca es descarrega fora de ports de la UE i l'obligació de notificar es retarda. Per això, sense haver arribat al límit de les quotes, es tanca la pesca. La Comissió Europea ha obert procediments d'infracció contra set Estats membres

Exemple d'inversió

El 15 d'abril del 2000 es va fer oficialment al port de l'Ametlla de Mar, l'avarament del vaixell TIO GEL II (el més gran de la flota catalana) per a la pesca de tonyina amb arts d'encerclament.

La inversió és de 471,1 milions de pessetes, dels quals uns 80 milions estan subvencionats per l'IFOP.

Vegeu també

http://ec.europa.eu/pol/fish/index_es.htm

Vegeu també

La UE comença a debatre una reforma en profunditat de la PPC. Sobre aquesta qüestió podeu consultar: http://ec.europa.eu/fisheries/reform/index_en.htm.

(Xipre, França, Grècia, Itàlia, Malta, Portugal i Espanya) per l'incompliment de tramesa de dades de captures. El govern espanyol va atribuir el retard a un error informàtic.

2.2.4. Els acords internacionals de pesca

La gestió dels recursos externs de la pesca correspon a l'àmbit comunitari, atesa la unitat de mercat en productes de la pesca. Per aquesta raó, la UE assumeix en paral·lel amb les seves competències internes, les negociacions de les relacions comercials en matèria de pesca en països tercers. D'una banda, la de les aigües territorials dels països que no són membres de la UE (per exemple, el Marroc que és de gran importància per a l'Estat espanyol); de l'altra, la gestió dels recursos compartits en aigües internacionals (un altre exemple d'aquesta gestió és la de l'halibut entre l'Estat espanyol i el Canadà, en aigües que excedien les 200 milles marines).

Els acords multilaterals es refereixen als acords de pesca en aigües internacionals, en el si d'organismes multilaterals, ja que la problemàtica de l'excés de pesca afecta la pesca mundial. Per això les organitzacions i convencions internacionals estableixen els règims d'explotació de recursos a alta mar.

El 1995 les autoritats del Canadà van capturar el pesquer espanyol Estai, que pescava halibut en aigües internacionals. El Canadà va argumentar raons conservacionistes i com a conseqüència d'aquest conflicte el Canadà va incrementar la seva quota de pesca a costa de la UE. De les 27.000 tones de TAC fixades per la NAFO, la UE va passar de pescar 18.630 a 10.000.

El acords bilaterals tenen diferents modalitats:

- Acords de reciprocitat, basats en el permís mutu d'accés a les aigües jurisdiccionals respectives.
- Acords basats en l'accés a recursos a canvi d'accés al mercat. S'intercanvia explotació de recursos de països tercers per l'accés d'aquests al mercat comunitari de productes pesquers.
- Acords basats en l'accés a l'excedent a canvi de compensacions financeres. També la variant d'accés al mercat comunitari.

El finançament dels acords bilaterals

El finançament dels acords bilaterals representa el 40% de les despeses de la política de pesca comuna i s'han establert uns 26 acords amb països d'Àfrica, l'oceà Índic, Amèrica del Nord i Argentina.

Resum

La política agrícola comuna, que ha estat la primera política comuna de la Comunitat Econòmica Europea, pateix les conseqüències de les dificultats presupostàries internes i de les pressions comercials externes.

La reforma de la PAC de 1992 i la Ronda Uruguai del GATT amb l'acord de Marràqueix, ha obligat a garantir l'accés als mercats comunitaris i a una disminució progressiva del nivell de preus de garantia, que són substituïts per les ajudes directes als agricultors.

Davant la Ronda del Mil·lenni, la UE defensa el concepte de multifuncionalitat a l'agricultura, per tal de trobar una fórmula que permeti la protecció dels agricultors sense vulnerar el fi d'"excepció agrícola" acordada en el context de la liberalització dels mercats.

Pel que fa a la pesca, la política comuna de pesca ha passat de dependre de l'agricultura a ser una política amb una dimensió pròpia. La UE s'enfronta als problemes interns entre estats sobre la defensa dels seus caladors i el principi de mercat interior, al mateix temps que des de la política comercial exterior negocia les quotes de pesca mitjançant els acords bilaterals de pesca amb països tercers i els acords multilaterals per a pescar en aigües internacionals.

Activitats

1. Relacioneu el sistema agroindustrial amb la vostra vida quotidiana (alimentació, compres, lleure, treball), i establiu el conjunt de cadenes cap als productors i cap als distribuïdors.
2. Cerqueu en les estadístiques agràries l'evolució del nombre d'actius a l'agricultura i compareu-la amb el pressupost del FEAGA.
3. Analitzeu les conseqüències dels acords bilaterals de pesca quan les compensacions que es demanen per part de països tercers afecten l'agricultura.

Exercicis d'autoavaluació

De selecció

1. Quin és l'instrument bàsic d'intervenció de la PAC?

- a) La UCLAF, la Unitat de Coordinació contra el Fraud.
- b) L'OCM, l'Organització Comuna de Mercats.
- c) L'OLAF, l'Oficina Europea de Lluita contra el Fraud.

2. Actualment, el FEOGA-Garantia és...

- a) el fons per a finançar la pesca.
- b) el fons per a finançar l'agricultura.
- c) el fons per a garantir els preus dels cereals.

Qüestions breus

1. Per quins objectius s'ha substituït a la pràctica l'objectiu d'autosuficiència alimentària de la PAC inicial que era coherent amb els dèficits alimentaris de l'Europa de postguerra.
2. Esmenteu els principis de la PAC.
3. Què és la modulació de les ajudes directes?
4. Per què el principi de solidaritat financera està qüestionat?

Solucionari

De selecció

1. b; 2. b.

Qüestions breus

1. Cohesió econòmica i social, protecció del medi ambient, defensa de la salut pública i protecció dels consumidors.
2. Unitat de mercat, preferència comunitària, solidaritat financera.
3. La diferenciació dels imports de les ajudes d'acord amb les característiques de les explotacions o del compliment per part dels agricultors de determinades condicions establertes per les autoritats estatals o regionals.
4. Per les mesures que progressivament obliguen el cofinançament de la política de preus i mercats.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Eurostat. European Commission (2008). *Agricultural Statistics. Main results - 2006-2007*. Luxemburg: Comisión Europea.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-ED-08-001/EN/KS-ED-08-001-EN.PDF

Massot, A. (2006). "La nova Política Agrícola Comuna". A: F. Morata (ed.) *20 anys de Catalunya a la Unió Europea* (pàg. 63-76). Barcelona: Patronat Català Pro Europa - Institut Universitari d'Estudis Europeus.

Bibliografia complementària

García Delgado, J.L.; García Grande, M.J. (directors) (2005). *Política agrària comuna: balanç i perspectives*. Barcelona: La Caixa Servei d'Estudis.

Franquesa, R. (2008). "La Política Común de Pesca". A: J.M. Jordan (coord.). *Economía de la Unión Europea* (6ª. ed.) (pàg. 343-354). Madrid: Thomson-Civitas.

Ramón, R. (2007) "España y la Política Agrícola Común". A: F. Morata i G. Mateo (eds.). *España en Europa, Europa en España* (1986-2006). Barcelona: Fundació CIDOB.

Reig, E. (2008). "La Política Agraria Común". A: J.M. Jordan (coord.). *Economía de la Unión Europea* (6.a ed.). Madrid: Thomson-Civitas.

